

Μνήμων

Τόμ. 27 (2005)

ΟΙ ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ, Ο MARK TWAIN ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΣΤΟ ΜΙΣΣΙΟΝΑΡΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (19ΟΣ ΑΙ.)

ΠΟΛΛΗ ΘΑΝΑΗΛΑΚΗ

doi: [10.12681/mnimon.813](https://doi.org/10.12681/mnimon.813)**Βιβλιογραφική αναφορά:**

ΘΑΝΑΗΛΑΚΗ Π. (2005). ΟΙ ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ, Ο MARK TWAIN ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΣΤΟ ΜΙΣΣΙΟΝΑΡΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (19ΟΣ ΑΙ.). *Μνήμων*, 27, 109-127.

<https://doi.org/10.12681/mnimon.813>

ΠΟΛΛΗ ΘΑΝΑΗΛΑΚΗ

ΟΙ ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ, Ο MARK TWAIN ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΣΤΟ ΜΙΣΣΙΟΝΑΡΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (19^{ος} ΑΙ.)

Η μελέτη αυτή προτίθεται να διερευνήσει την ιστορική εξέλιξη που σημειώθηκε στο πρότυπο του παιδικού χαρακτήρα στα αμερικανικά παιδικά βιβλία του 19ου αι., στο πλαίσιο των προτεσταντικών αρχών και αξιών, και την απήχηση αυτής της εξέλιξης στο μισσιοναρικό παιδικό ανάγνωσμα στην Ελλάδα τον ίδιο αιώνα. Εστιάζουμε ιδιαίτερα στην τομή που αποτέλεσε για την αμερικανική παιδική λογοτεχνία το έργο του Mark Twain, αφενός αναδεικνύοντας τη μεταβολή που ο μεγάλος συγγραφέας επέφερε στο μέχρι τότε αυστηρό πουριτανικό μοντέλο προς όφελος ενός πιο «παιδικού» και φιλελεύθερου, και αφετέρου παρουσιάζοντας την υποδοχή της οποίας έτυχε το έργο του στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.

Οι διηγήσεις στα παιδικά βιβλία στην Αμερική στην αρχή του 19ου αιώνα είχαν έντονο ηθοπλαστικό χαρακτήρα, ενώ η κυρίαρχη ιδέα ήταν αυτή της υπακοής. Ο πατέρας του παιδιού, εκπροσωπώντας τον Θεό, ο οποίος κρίνει αυστηρά τους ανθρώπους και συνεπώς και το παιδί, είναι αυτός που θα εκτιμήσει εάν η συμπεριφορά και αγωγή του παιδιού είναι η αρμόζουσα. Μέσα σε αυτές τις διηγήσεις, συνεπώς, η οικογενειακή εστία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην αγωγή των παιδιών και οι γονείς είναι αυτοί που κρίνουν τα αναγνώσματα τα οποία οφείλει ο μικρός αναγνώστης να διαβάσει. Ο αυτοέλεγχος, η αποθάρρυνση του παιδιού από οποιαδήποτε πρωτοβουλία και φιλοδοξία και η συνεχής «επαγρύπνηση» των μεγάλων πάνω στο παιδί αποτελούν τα κεντρικά μοτίβα των ιστοριών αυτής της εποχής.¹ Σημαντική ήταν η επίδραση που άσκησαν στην παιδική ευαγγελική λογοτεχνία το 19ο αιώνα και στη διαμόρφωση

1. Βασιλική Βασιλούδη, *Ο Μ. Δ. Καλοποθάκης και η «Εφημερίς των παιδων»: παράμετροι ενός παιδικού περιοδικού του 19ου αιώνα*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης 2003, σ. 87.

του παιδικού χαρακτήρα τα Κυριακά Σχολεία (Sunday Schools)² στις Η.Π.Α. καθώς και η Εταιρεία Θρησκευτικών Φυλλαδίων (Religious Tract Society) στη Βρετανία. Αποτέλεσαν τους δύο κύριους φορείς, οι οποίοι διαμόρφωσαν το πλαίσιο των παιδικών αναγνωσμάτων στο μεγαλύτερο μέρος αυτού του αιώνα. Στις αρχές του 19ου αιώνα τα παιδικά αναγνώσματα απηχούσαν τις σκέψεις και τις απόψεις των «μεγάλων». Οι ενήλικες, σύμφωνα με το καλβινιστικό παράδειγμα διαπαιδαγωγώγησης, μετέδιδαν στο παιδί «ένα συγκεκριμένο μοντέλο εκπαιδευτικών αρχών και προσδοκιών, καθορίζοντας τις αρχές οι οποίες διέπουν τον Προτεστάντη»³ και τις οποίες το παιδί όφειλε να ακολουθεί, ενώ ο «φιλεύσπλαχνος» Θεός θα το βοηθούσε και θα το προστάτευε. Η προσευχή και η υπακοή στους νόμους και κανόνες ήταν τα κοινωνικώς αποδεκτά στοιχεία της ανατροφής του παιδιού, μακριά από κάθε αμφισβήτηση και αμφιβολία. Οι δυνάμεις του «καλού» και του «κακού», όπως περιγράφονται στις ιστορίες της Βίβλου, προσανατόλιζαν την παιδική αγωγή και καθόριζαν τη σμίλευση του παιδικού χαρακτήρα.

Από τα μέσα του 19ου αιώνα, νέες κοινωνικές αξίες και πρακτικές, όπως η ιδέα της ελευθερίας της σκέψης, η ανεξαρτησία και η αυτενέργεια του παιδιού στο σχολείο και στην οικογένεια, άρχισαν να αποτελούν τις βασικές αρχές από τις οποίες εμπνέονται τα παιδικά έντυπα. Την περίοδο που προηγήθηκε του Αμερικανικού Εμφυλίου Πολέμου (1861-1865), τα ήθη άρχισαν να αλλάζουν. Το πρότυπο του χρηστού πολίτη άρχισε να απομακρύνεται από το έως τότε κυρίαρχο αυστηρό πουριτανικό ιδεώδες. Με την ανάπτυξη της βιομηχανίας και της ελεύθερης αγοράς, άρχισε να αλλάζει και η αντίληψη για την παιδική ηλικία αποδίδοντας σημασία στο παιχνίδι και τον αυθορμητισμό. Με τα χρόνια, άρχισαν να αναμορφώνονται και τα Κυριακά σχολεία, ακολουθώντας και αυτά τις «νέες ευαγγελικές απόψεις σχετικά με την παιδική ηλικία». Το πρότυπο των παιδικών αναγνωσμάτων των Κυριακών σχολείων απελευθερώθηκε από την «πίσημη της προετοιμασίας πιστών του ευαγγελικού δόγματος», επανεξετάζοντας τις αρχές και τα πρότυπα της ανατροφής του παιδιού. Κεντρικό στοιχείο της νέας προσέγγισης αναδεικνύεται η φυσική ανάπτυξη του μέσω του παιχνιδιού.⁴

Το παιχνίδι προβάλλεται πλέον από τα παιδικά έντυπα της εποχής ως απαραίτητο συμπλήρωμα της ψυχικής και σωματικής υγείας του παιδιού. Το περιοδικό *Juvenile Gazette* (1827-1828), το οποίο στη βραχυχρόνια κυκλοφορία του δημοσίευσε άρθρα αξιόλογων συγγραφέων της παιδικής ευαγγελικής

2. Anne M. Boylan, *Sunday School: The formation of an American Institution 1790-1880*, Yale University Press, Νιου Χέβεν και Λονδίνο 1988, σ. 48-49.

3. Στο ίδιο, σ. 164.

4. Ann Boylan, ό.π., σ. 165.

λογοτεχνίας, περιέλαβε στην ύλη του δοκίμια σχετικά με το παιδικό παιχνίδι όπως αυτό με τίτλο *Remarks on Children's Play* (1828).⁵ «Το κυνηγητό», «το κουτσό», «οι βόλοι», «το σχοινάκι» περιγράφονται ως δραστηριότητες οι οποίες αποσκοπούν στην αρτιότερη και πληρέστερη ανάπτυξη του παιδιού. Το «κυνηγητό» προβάλλεται ως «μία φυσική, υγιεινή και αθώα άσκηση» του παιδιού, κυρίως του αγοριού,⁶ ενώ «το σχοινάκι» προτείνεται ως παιχνίδι και για κορίτσια και για αγόρια, «κατάλληλο κυρίως μετά από περιορισμό των παιδιών στην καρέκλα τρεις έως τέσσερις ώρες».⁷

Άλλο χαρακτηριστικό της παιδικής ευαγγελικής λογοτεχνίας είναι το εύρος της κοινωνικής προέλευσης των ηρώων της με έμφαση στις φτωχές κοινωνικές ομάδες. Τα φτωχά ορφανά παιδιά τα οποία μεγάλωναν στους δρόμους («street arabs»), αποτελούν τους πρωταγωνιστές πολλών Αμερικανών συγγραφέων.⁸ Τα ανήλικα αυτά κορίτσια και αγόρια περιφέρονται, πολλές φορές άσκοπα, στους δρόμους των μεγάλων πόλεων της Αμερικής. Πολλά από αυτά, ιδιαίτερα τα αγόρια, εργάζονται, μοιράζοντας, για παράδειγμα, εφημερίδες, ή κάποτε έχοντας το δικό τους πάγκο με ψητά κάστανα.⁹ Οι μικροί βιοπαλαιστές αυτής της κατηγορίας αναγνωσμάτων έχουν παραμείνει αγνοί και καλοί παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στον αγώνα της καθημερινότητας, αποτελώντας παράδειγμα και για τους ενήλικες.

Τα μισσιοναρικά παιδικά βιβλία στην Ελλάδα,¹⁰ τα οποία οι ιεραπόστολοι μετέφεραζαν από τα αντίστοιχα αγγλικά και αμερικανικά στην ελληνική γλώσσα και τύπωναν στα ιεραποστολικά τυπογραφεία στη Μάλτα, τη Σμύρνη και τη Σύρο, αλλά και σε Έλληνες εκδότες στην Αθήνα, διακρίνονταν και αυτά από

5. «Remarks on children's play», στο *Juvenile Gazette; Being an amusing Repository for Youth*, 9 (February 1828), σ. 48-96.

6. Στο ίδιο, σ. 48.

7. Στο ίδιο, σ. 68.

8. Για τα φτωχά αυτά παιδιά στην Ελλάδα, βλ. Βάσω Θεοδώρου «Ο λόγος των φιλανθρώπων για τα φτωχά και περιπλανώμενα παιδιά 1870-1900», *Πρακτικά Δημερίδας: Το παιδί στη νεοελληνική κοινωνία 19ος-20ος αιώνας, Αξίες, αναπαραστάσεις, αποτυπώσεις*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Επιστημών Αγωγής - Επιτροπή Ερευνών Δ.Π.Θ., Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.) Αθήνα 1999, σ. 121-141.

9. Βλ. σχετικά: «The Small Arabs of New York», *Atlantic Monthly* 23 (March 1869), σ. 279-286.

10. Για τις ελληνικές μεταφράσεις των μισσιοναρικών εντύπων και τα τυπογραφεία των Αμερικανών ιεραποστόλων, βλ. Καλλιόπη Πανταζή-Θαναηλάκη, *Οι Αμερικανοί μισσιονάριοι στον ελληνικό χώρο τον 19ο αιώνα: διδακτικές πρακτικές, εκδοτική δραστηριότητα και εκπαιδευτικό έργο*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή 2003, τ. Β', σ. 406-578.

έντονο διδακτικό ύφος, στοχεύοντας στην ηθική διαπαιδαγώγηση των μικρών αναγνώστων. Προορισμένα για σχολική —κυρίως— χρήση,¹¹ είχαν ως στόχο τη διαμόρφωση προτύπων και χαρακτήρων βασισμένων στο προτεσταντικό δόγμα. Η ευσέβεια, η τιμιότητα, η «ανανέωση» του νου και της καρδιάς και η κοινωνική δικαιοσύνη είναι οι προτεσταντικές αξίες οι οποίες προβάλλονταν στα κείμενα αυτά. Κεντρικοί ήρωες ήταν μικρά παιδιά και ενήλικες, ενώ σταθερό μοτίβο υπήρξε η ιδέα ότι ο ευσεβής βίος και ο πλούτος της καρδιάς απαντούν συνηθέστερα στις φτωχικές καλύβες παρά στις επαύλεις των πλουσίων. Η ηθική υπόσταση των κατώτερων κοινωνικών τάξεων προβάλλονται σε πολλές από αυτές τις διηγήσεις. Η αγνότητα π.χ. του χαρακτήρα και η ευσέβεια της Ελισάβετ, ηρωίδας της δημοφιλούς ιστορίας *Η θυγάτηρ του Γαλακτοπώλου*,¹² συνοψίζει χαρακτηριστικά το σταθερό μοτίβο χριστιανικής διδαχής.

Ο θάνατος αποτελεί σύνθημα των παιδικών ιστοριών της εποχής. Οι συγγραφείς χρησιμοποιούν το θάνατο για να υπενθυμίσουν στο μικρό αναγνώστη το καθήκον της προετοιμασίας για τη μέλλουσα ζωή. Ο οκτάχρονος Samuel Morrill, ήρωας της ιστορίας «Sabbath Scholar Drowned», αγαπούσε το καθηγητικό σχολείο και του άρεσε να συζητά για «τις αλήθειες της Βίβλου». Οι ερωτήσεις που απηύθυνε στο δάσκαλό του ήταν σχετικές με τη μέλλουσα ζωή και το πώς θα γίνει καλύτερο παιδί.¹³ Η μετά θάνατον ζωή και η συζήτηση γύρω από αυτόν αποτελούσαν κεντρικά μοτίβα της θρησκευτικής διδασκαλίας των παιδιών. «Πόσο σπουδαίο θα ήταν εάν όλα τα παιδιά που παρακολουθούν το καθηγητικό σχολείο αναρωτιόντουσαν όταν συναντούν τους συμμαθητές τους στην τάξη, εάν αυτή θα είναι η τελευταία φορά που θα βρίσκονται εδώ;».¹⁴ Η εσχατολογική αυτή θεώρηση σε μορφή ερώτησης, συναντάται σε όλα τα είδη των προτεσταντικών ιεραποστολικών εκδόσεων της εποχής. Στο ελληνικό μισσιοναρικό παιδικό περιοδικό *Η Εφημερίς των Παιδών*,¹⁵ η έννοια της μέλλουσας ζωής είναι συνυφασμένη με μια άλλη ζωή όχι «κοσμική» αλλά «πνευματικού χαρακτήρα». Ο θάνατος δεν θίγεται σε σχέση με θέματα υγείας ή τα

11. Δημήτριος Ι. Πολέμης, «Τα παιδικά βιβλία στις εκδόσεις των μισσιονάριων», *Το παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1997, σ. 123. Ο Δ. Πολέμης τονίζει τη σχολική τους χρήση από τα ελληνικά σχολεία αλλά αναφέρει ότι δεν είναι γνωστός ακόμα επαρκώς ο τρόπος και το αποτέλεσμα της χρησιμοποίησής τους. Για το πώς χρησιμοποιήθηκαν αυτά τα παιδικά μισσιοναρικά έντυπα από τα ελληνικά σχολεία υπάρχει έρευνα σε εξέλιξη.

12. *Η θυγάτηρ του Γαλακτοπώλου*. Αληθινόν διήγημα, Αμερικανική Τυπογραφία, Μάλτα 1826, 110 σελ.· βλ. λεπτομερέστερα, Καλ. Πανταζή-Θαναλάκη, *ό.π.*, τ. Β', σ. 486-487.

13. «Sabbath Scholar Drowned» στο *The Youth's Companion*, (13 Σεπτεμβρίου 1849), σ. 79.

14. Στο ίδιο.

15. Βλ. Βασιλική Βασιλούδη, *ό.π.*

φυσικά αίτια που τον προκαλούν, αλλά στην «ιδεολογική του χρήση στα πλαίσια της ευαγγελικής μεταφυσικής».¹⁶

Στη διήγηση *Η Ευγενής Ιωάννα Γκρέν (Lady Jane Grey)*,¹⁷ η οποία ανήκει στην αγγλική ευαγγελική παιδική λογοτεχνία, μεταφράστηκε στη νεοελληνική από τους Αμερικανούς μισσιονάριους¹⁸ και εκδόθηκε το 1842, η ιδέα της προετοιμασίας για το θάνατο και η απόθεση των ελπίδων της ηρώιδας στο Θεό είναι τα κυρίαρχα στοιχεία. «...εκ τούτης (της ιστορίας) δυνάμεθα να διδαχθώμεν ποίαι είναι αι παραμυθίαι της θρησκείας, όταν περικυκλώμεθα από θλίψιν και δυστυχίαν. Ευρίσκομεν ότι ήτον ητοιμασμένη να αποθάνη τοιούτον σκληρόν και επονείδιστον θάνατον, και ότι η ελπίς αυτής προς τον Θεόν, την πηγγήν πάσης χάριτος, ειρήνης και παρηγορίας, ήσαν ισχυρά υποστηρίγματα εις όλας τας θλίψεις της...».¹⁹

Μία άλλη γυναικεία μορφή μισσιοναρικής ιστορίας, η Ιωάννα, ηρώίδα της ιστορίας *Η Νέα Καλυβίτις*,²⁰ κινείται στο ίδιο πλαίσιο ηθικών αρχών. Στη διήγηση προβάλλονται η πνευματική διδασκαλία της νεολαίας, η ωφέλεια της γνώσης, η πίστη στη μεταθανάτια ζωή.

Η ιδέα της «αυτοβελτίωσης» συνιστά μία άλλη θεματική ενότητα προσφιλή στα παιδικά αναγνώσματα του 19ου αιώνα τα οποία διαμόρφωναν το παιδικό πρότυπο. Η παιδική εργασία και τα οφέλη που προέρχονται από την επαγγελματική δραστηριότητα²¹ απασχόλησαν πολύ το διάσημο Αμερικανό συγγραφέα Horatio Alger (1832-1899). Το βιβλίο του *Ragged Dick or, Street Life in New York* (1868) τονίζει τη σημασία της παιδικής εργασίας. «Με τη σκληρή δουλειά, την ηθική συμπεριφορά, τους καλούς τρόπους και με αρκετή τύχη, οποιοδήποτε αγόρι στην Αμερική μπορεί να αναδυθεί από τα κουρέλια στα πλούτη». Η εργασία και η εκτέλεση των χριστιανικών καθηκόντων είναι τα ηθικά παραγγέλματα και στην ιστορία *Η Ελένη, ή η μικρά θεραπευτής*,²² μία ακόμη διήγηση μεταφρασμένη από την αγγλική ευαγγελική λογοτεχνία. «Πρό-

16. Στο ίδιο, σ. 313.

17. *Η Ευγενής Ιωάννα Γκρέν*, εν Αθήναις, εκ της τυπογραφίας Αγγέλου Αγγελίδου, 1842, 31 σελ.

18. Στο εξώφυλλο του αντιτύπου της βιβλιοθήκης του Harvard υπάρχει η υπογραφή του Αμερικανού μισσιονάριου Nathan Benjamin, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τις νεοελληνικές εκδόσεις των μισσιονάριων στην Αθήνα από το 1838-1845. Βλ. σχετικά, Καλ. Πανταζή-Θαναηλάκη, *ό.π.*, τ. Α', σ. 343-344.

19. Στο ίδιο, σ. 28.

20. *Η Νέα Καλυβίτις. Αληθινόν Διήγημα*, Μάλτα 1829, 56 σελ. Βλ. σχετικά Καλλιόπη Πανταζή-Θαναηλάκη, *ό.π.*, σ. 494.

21. Βλ. Max Weber, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, μτφ. Μ. Γ. Κυπραίου, Πρόλογος - επιμέλεια: Β. Φίλια, Gutenberg, Αθήνα 1997.

22. *Η Ελένη, ή η μικρά θεραπευτής*. Εκ της αγγλικής. Εν Αθήναις, εκ της τυπογραφίας Ν. Αγγελίδου 1843, 88 σελ.

τινων ετών πτωχή τις γυνή έζη εις εν των μικρών χωρίων της Αγγλίας, απέχον πολλά μίλια από Λονδίνον...».²³ Η μικρή Ελένη ήταν υπηρέτρια της κυρίας Νόρτων για πολλά χρόνια, «...βελτιωμένη πάντοτε δια της αγαθής διδασκαλίας της εξαιρετού θείας της...».²⁴ Οι ιεραπόστολοι επιμελητές της έκδοσης τονίζουν την ηθική διάσταση της εργασίας σε συνδυασμό με τον χριστιανικό τρόπο ζωής. «...Εάν τινές των αναγνωστών μου κατέχουσι θέσεις ως της Ελένης, ας ενθυμώνται οι τεταγμένοι εις αυτάς υπό του υψίστου Κυβερνήτου του σύμπαντος ότι δεν γίνονται καταφρονητέοι από εργασίαν ή πτωχίαν, αλλά από του να αφίνωσιν ανεκτέλεστα τα καθήκοντα του βίου...».²⁵ Η ανησυχία για την ηθική κατάσταση του παιδιού ως αποτέλεσμα αμέλειας των χριστιανικών του καθηκόντων είναι διάχυτη στις περισσότερες από αυτές τις ιστορίες.

Ένας άλλος ενάρετος ήρωας μισσιοναρικής ιστορίας, ο Ιάκωβος ο μικρός καπνοδοχοκαθαριστής, πρωταγωνιστής στο μισσιοναρικό έντυπο του αμερικανικού τυπογραφείου της Σύρου, *Ιάκωβος ο καθαρίζων τας καπνοδόχας*,²⁶ αναδεικνύεται σε πρότυπο ηθικής διαπαιδαγώγησης, ενσαρκώνοντας ιδανικά το διδακτικό πνεύμα των εντύπων της περιόδου.

Αν και οι ιεραπόστολοι οι οποίοι δραστηριοποιούνταν στον ελληνικό χώρο επηρεάστηκαν από το λογοτεχνικό κλίμα της Ευρώπης και Αμερικής ως προς τη στροφή των παιδικών βιβλίων σε περισσότερο παιδικά θέματα, δεν αποφεύγουν ωστόσο εντελώς το διδακτικό ύφος και τα ηχηρά χριστιανικά διδάγματα. Η παιδοκεντρική τάση γίνεται αισθητή κυρίως στις ελληνικές μεταφράσεις τους στη δεκαετία του 1840. Η προσπάθεια του ατόμου για ηθική βελτίωση—κεντρικό στοιχείο της προτεσταντικής διδασχής—είναι το κυρίαρχο μοτίβο των παιδικών διηγήσεων. Στην ιεραποστολική συλλογή *Διηγήματα Τερψίνοα*²⁷ το παιδί αποτελεί το κέντρο του ενδιαφέροντος. Προτεσταντικές ιδέες ανιχνεύονται ασφαλώς και εδώ, όπως και στις διηγήσεις τους των προηγούμενων δεκαετιών. Η διαφορά όμως είναι ότι τώρα απουσιάζει ο συνεχής και έντονος κηρυγματικός λόγος και κυριαρχούν περισσότερο τα κοινωνικά μηνύματα, τα οποία άλλωστε είναι αναπόσπαστα μέρη της προτεσταντικής διδασχής. Η κατάργηση της δουλείας, ζήτημα που απασχολούσε την Αμερική του 19ου αιώνα, εμφανίζεται και στα παιδικά αναγνώσματα στα μέσα του αιώνα στις Η.Π.Α. Το 1851-1852 δημοσιεύεται το βιβλίο *Η Καλύβα του Μπάρουπα-Θωμά (Uncle Tom's Cabin)* της Harriet Beecher Stowe το οποίο σε μεγάλο βαθμό ευαι-

23. Στο ίδιο, σ. 1.

24. Στο ίδιο, σ. 87.

25. Στο ίδιο.

26. *Ιάκωβος ο καθαρίζων τας καπνοδόχας*, Αμερικανικό Φιλελληνικό Τυπογραφείο, Ερμούπολη 1838, 16 σελ. Βλ. περισσότερα: Καλ. Πανταζή-Θαναηλάκη, *ό.π.*, σ. 500-501.

27. *Διηγήματα Τερψίνοα*, Μάλτα 1841, 26 σελ.

σθητοποίησε την κοινή γνώμη σχετικά με το πρόβλημα της δουλείας και διέδωσε ευρέως το μήνυμα της κατάργησής της, καθώς πρόβαλλε το ασυμβίβαστο μεταξύ της δουλείας και των χριστιανικών αξιών. Αναλόγως λοιπόν, αντιπολεμικές ιδέες και αντιρατσιστικά μηνύματα ενάντια στη δουλεία των μαύρων του αμερικανικού Νότου συνιστούν τη βασική θεματολογία των διηγήσεων της συλλογής. Οι φυλετικές διακρίσεις είναι το κύριο θέμα της ιστορίας *Ο Ταλαίπωρος Αιθίοψ*. Τα θετικά αποτελέσματα της παιδείας —κεντρικό σημείο της προτεσταντικής ηθικής και φιλοσοφίας²⁸— αναπτύσσονται στη δεύτερη διήγηση της συλλογής με τίτλο *Άρτος ριπτόμενος εις το ύδωρ*. Η δασκάλα της μικρής Μαρίας δίνει συμβουλές στη μαθήτριά της και την προτρέπει να μελετά: «Ενθυμού προς τούτοις τέκνον μου, ότι το περί ου ομιλούμενον ρητόν της Αγίας Γραφής, σας οδηγεί και σας προτρέπει ακόμη εις το να αυξάνετε την καλήν παιδείαν...».²⁹ Στην επόμενη ιστορία, *Ο Πύργος του Λονδίνου*, διαπιστώνεται ότι η ήσυχη ζωή του απλού ανθρώπου είναι προτιμότερη από την επικίνδυνη ενός βασιλιά: «Καλύτερον βέβαια, είναι να κατοικώμεν ειρηνικώς και ησύχως ταπεινήν καλύβην, παρά οίκον βασιλικόν περικυκλωμένον υπό κινδύνων...».³⁰ Αντιπολεμικό είναι το μήνυμα της τελευταίας διήγησης με τίτλο *Δύο ανέκδοτα εκ του βίου του Γουσταύου Αδόλφου, βασιλέως της Σουηδίας*: «...διότι και ο πόλεμος ούτος τον οποίον μόνον προς άμυναν, είναι εν εκ των μεγίστων δεινών επί της γης».³¹

Στα μέσα του 19ου αιώνα η αμερικανική παιδική λογοτεχνία αλλάζει ριζικά, ακολουθώντας και αυτή τις κοινωνικές αλλαγές οι οποίες εγκαινιάστηκαν στην Αμερική με την ανάπτυξη της βιομηχανίας και τη μετάβαση της κοινωνίας από αγροτική σε αστική. Το 1868 *Οι Μικρές Κυρίες (Little Women)* της Louisa May Alcott εγκαινιάζουν μια νέα τάση στη διαμόρφωση του παιδικού προτύπου. Το παιδί εξελίσσεται σε ένα ακόμα πιο ανεξάρτητο χαρακτήρα, με αυθόρμητη συμπεριφορά. Η χειραγώγηση του παιδιού και ο απόλυτος έλεγχος των γονέων πάνω του παραχωρούν τη θέση τους στην ελευθερία, στο σεβασμό της ατομικότητάς του και την ενθάρρυνση ανάληψης πρωτοβουλιών. Η τάση αυτή της αμερικανικής λογοτεχνίας επηρέασε και την αντίστοιχη βρετανική.

Τομή στη συγγραφή του αμερικανικού παιδικού βιβλίου στην υπό εξέταση περίοδο τόσο με το ύφος του και τους νεωτερισμούς του στη γλώσσα, όσο και

28. T. Tollefson, *Schools for Cyprus: A history of the American Board's mission (1834-1842)*, Ph. D. Dissertation, Harvard University 1989, σ. 48-49.

29. *Διηγήματα*, ό.π., σ. 15.

30. *Στο ίδιο*, σ. 20.

31. *Στο ίδιο*, σ. 26.

με τις απόψεις του περί θρησκείας και παιδικού προτύπου, αποτελεί ο πολυδιαβασμένος, πολυσυζητημένος αλλά και αμφισβητημένος Αμερικανός συγγραφέας Mark Twain (1835-1910). Ο Samuel Langhorne Clemens, όπως ήταν το πραγματικό του όνομα, εργάστηκε ως δημοσιογράφος και συγγραφέας. Κέρδισε τις καρδιές των παιδιών παγκοσμίως με δύο κυρίως βιβλία του, τα οποία απέκτησαν διαχρονική φήμη και επιτυχία. Το ένα είναι *Οι Περιπέτειες του Τομ Σώγερ* (*The Adventures of Tom Sawyer*), που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1876, και το άλλο *Οι Περιπέτειες του Huckleberry Finn* (*The Adventures of Huckleberry Finn*) —η πρώτη δημοσίευση έγινε το 1884.³² *Οι Περιπέτειες του Τομ Σώγερ* διηγούνται την ιστορία ενός μικρού αγοριού στην περιοχή του Μισσισιππή των Η.Π.Α. Το βιβλίο έδωσε αφορμή για πολλά αρνητικά σχόλια διότι ο σκανδαλιάρης Τομ δεν θεωρήθηκε σωστό πρότυπο. Ο *Huckleberry Finn* προκάλεσε εντονότερες διχογνωμίες για τη γλώσσα του, η οποία ήταν η διάλεκτος που μιλούσαν οι αμόρφωτες κοινωνικές ομάδες του αμερικανικού Νότου. Στο βιβλίο απεικονίζονται γλαφυρά οι φυλετικές διακρίσεις στον Νότο πριν από τον Εμφύλιο Πόλεμο.

Το 1885, χρονιά κυκλοφορίας του *Huckleberry Finn*, οι δημόσιες βιβλιοθήκες της Αμερικής το απέκλεισαν από τις συλλογές τους, εκτιμώντας ότι το γλωσσικό πρότυπο που προέβλεπε ο συγγραφέας με την ιδιόμορφη διάλεκτο του Missouri —γενέτειρας του συγγραφέως— δεν πληρούσε τα κριτήρια που έθεταν για τις συλλογές τους. Ο αποκλεισμός συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια, αν και από το 1890 επήλθαν κάποιες αλλαγές στις αμερικανικές βιβλιοθήκες, αποσκοπώντας στην «ελεύθερη ροή της πληροφορίας».³³ Με τα χρόνια όμως ο Mark Twain κέρδισε την αναγνώριση του αμερικανικού πνευματικού κόσμου, ενώ το 1935 ο Ernest Hemingway έγραφε ότι «όλη η σύγχρονη Αμερικανική λογοτεχνία προέρχεται από ένα και μόνο βιβλίο: τον *Huckleberry Finn*».

Και στα δύο αυτά βιβλία ο Mark Twain με τη σάτιρά του «απελευθερώνει» τους μικρούς σκανδαλιάρηδες ήρωές του από τον αυστηρό πουριτανισμό και τις καλβινιστικές αντιλήψεις που κυριαρχούσαν μέχρι τότε στα παιδικά αναγνώσματα.³⁴ Όμως η αυστηρή προτεσταντική ατμόσφαιρα αντανακλάται στα κείμενα του συγγραφέα, αφού η πλοκή εκτυλίσσεται στο αυστηρά θρησκευόμενο περιβάλλον του συντηρητικού Νότου. Κύριοι φορείς των προτεσταν-

32. Μ. Σταφυλάς, *Αμερικανοί συγγραφείς*, εκδ. Στέφανος Βασιλόπουλος, Αθήνα 2004, σ. 89-91.

33. H. W. Button - E. F. Provenzo, *History of Education and Culture in America*, Νιου Τζέρσεϋ 1983, σ. 170.

34. G. M. Marsden, *Religion and American Culture*, Hartcourt Brace Jovanovitch, Νέα Υόρκη 1990, σ. 56.

τικών αρχών στα έργα τους είναι οι ενήλικες και ο οικογενειακός κύκλος των μικρών ηρώων, όπως η Θεία Polly, θεία του Tom, ή η χήρα Douglas με τη γεροντοκόρη αδελφή της, δεσποινίδα Watson. Οι χαρακτήρες αυτοί του Twain έχουν το «άγρυπνο πνεύμα της ηθικής διαπαιδαγώγησης», της πειθαρχίας και του αυτοελέγχου της αυστηρής πουριτανικής κοινωνίας, στοιχεία στα οποία ο συγγραφέας ασκεί κριτική.

Ο Mark Twain θεωρήθηκε ως ο «κυνικός κριτής του Χριστιανισμού» και προκάλεσε ισχυρές αντιγνώμιες στον πνευματικό κόσμο της χώρας. Οι συντηρητικοί βικτωριανοί τον αποκήρυσσαν ως τον «γιο του διαβόλου», ενώ οι Αμερικανοί εκσυγχρονιστές τον χαρακτήριζαν ως τον «έκπτωτο άγγελο της λογοτεχνίας». ³⁵ Τα βιβλία του θεωρήθηκαν ότι κόμιζαν νεωτεριστικές ιδέες για την κοινωνία της εποχής. Παράδειγμα αποτελεί η πλήρης εξανθρώπιση του Ιησού Χριστού στις *Περίπέτειες του Huckleberry Finn*, προσφέροντας άμεσο πρότυπο και παράδειγμα ηθικής συμπεριφοράς. Έτσι, το κεντρικό πρόσωπο του βιβλίου, ο Huck, επιλέγει να αυτοθυσιαστεί όπως ο Χριστός παρά να προδώσει τον φίλο του Jim. Ο συγγραφέας αναπτύσσει εδώ μία πιο φιλελεύθερη προτεσταντική ερμηνεία του ρόλου του Χριστού, δίνοντας έμφαση στην ανθρωπινή του υπόσταση.

Στο ίδιο βιβλίο αντανακλάται επίσης η προτεσταντική αντίληψη για την παροχή εκπαίδευσης στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα. Ο Huck υποχρεώνεται να πάει στο σχολείο και να μορφωθεί: «Πήγαινα στο σχολείο [...] και μπορούσα να συλλαβίζω, να διαβάζω και να γράφω λίγο, και είχα μάθει λίγα από τον πίνακα του πολλαπλασιασμού [...] αλλά τίποτα άλλο από μαθηματικά». ³⁶ Παράλληλα όμως με την προβολή της σπουδαιότητας της παιδείας την οποία οι ενήλικες επέβαλαν στο παιδί, ο συγγραφέας αναπτύσσει μέσα από το λόγο του Huck, τις απόψεις του περί της σκοπιμότητας του παιδικού παιχνιδιού. Ο μικρός ήρωας κουρασμένος από τα μαθήματα, έπαιζε κρυφτό και άλλα παιχνίδια: «Αυτό μου έκανε καλό την επόμενη ημέρα και με ευχαριστούσε». ³⁷ Αντίθετα, το παιδί στο ιεραποστολικό βιβλίο ακολουθεί έναν πιο αυστηρό πουριτανικό τρόπο ζωής, αυστηρά επικεντρωμένο στη θρησκευτική διδασκαλία, τονίζοντας το ρόλο του δασκάλου, ο οποίος εκτός από ανάγνωση και αριθμητική, δίδασκε καθημερινά τη Βίβλο και μιλούσε στα παιδιά για τον Θεό. ³⁸ Η προ-

35. Dwayne Eutsey, «The Influence of Liberal Religion on Mark Twain», *The Journal of Liberal Religion*, τ. 1, τχ. 2, Απρίλιος 2000, σ. 1.

36. Samuel Clemens (Mark Twain), «Adventures of Huckleberry Finn», *The Norton Anthology of American Literature*, τ. 2, W. W. Norton And Company, Νέα Υόρκη, Λονδίνο 1985, σελ. 37.

37. Στο ίδιο.

38. «Όταν ο Johny χρειάστηκε ένα φίλο». Διήγημα από τη συλλογή της Elizabeth B. Jones, *When you need a Missionary Story*, The Warner Press 1956, σελ. 19.

τεστταντική άποψη περί εγκράτειας ακούγεται στις συζητήσεις των «μεγάλων» στον *Huckleberry Finn*, ενώ αποτυπώνεται και η προτεστταντική πρακτική του οικογενειακού εκκλησιασμού τις Κυριακές.³⁹ Η «εξατομικευμένη εμπειρία» —ένα άλλο χαρακτηριστικό της προτεστταντικής ηθικής— και η προσωπική αντίληψη των πραγμάτων αναπτύσσεται εδώ, με στόχο την «εφιαλτική μαζοποίηση του πολιτισμού και της κοινωνίας».⁴⁰

Οι περιπέτειες του *Huckleberry Finn* παιδεψαν και τον ίδιο τον συγγραφέα, εάν σκεφτεί κανείς το μεγάλο χρονικό διάστημα που διήρκεσε η συγγραφή του, από το 1876 έως το 1883. Το βιβλίο έτυχε θερμής υποδοχής από το κοινό και έγινε δημοφιλέστατο. «Το ανεπιτήδευτο, καθημερινό, αλλά και πολλές φορές ποιητικό του ύφος, το πλατύ χιούμορ, [...], η σύζευξη της τέλει αγνότητας με την ελευθερία και η καταγραφή των γεγονότων της καθημερινής ζωής των ανθρώπων της κοιλάδας του Μισσισιππή πριν από τον Εμφύλιο Πόλεμο, συγκίνησαν εκατομμύρια ανθρώπων όλων των ηλικιών ανά τον κόσμο».⁴¹ Η αθωότητα και η «ανεπιτήδευτη» αφέλεια στην ερμηνεία της θρησκείας εκφράζεται ιδιαίτερα στην αντίδραση του Huck στη σκηνή με τη δεσποινίδα Watson, η οποία συμβούλευσε τον μικρό ήρωα να «προσεύχεται καθημερινά, και οτιδήποτε ζητούσε θα το είχε». Ο Huck όμως γνώριζε ότι «δεν γινόταν έτσι».⁴²

Παράλληλα με την κριτική των προτεστταντικών ιδεών και πρακτικών έτσι όπως αυτές αποδίδονται στο βιβλίο με αρκετή δόση ειρωνείας και σάτιρας, ο Αμερικανός συγγραφέας θίγει επίσης κοινωνικά προβλήματα. Ασχολείται έτσι με το πρόβλημα του αλκοολισμού, το οποίο απασχολούσε σοβαρά την αμερικανική κοινωνία της εποχής, ενώ πληθώρα προτεστταντικών ιεραποστολικών φυλλαδίων εκδίδονταν από θρησκευτικές εταιρείες, κηρύσσοντας την εγκράτεια του ανθρώπου και τις θλιβερές συνέπειες της κατάχρησης του ποτού. Ο Mark Twain, ασκώντας, όπως σε όλα τα έργα του, κοινωνική κριτική, δεν απέφυγε το θέμα. Ο πατέρας του Huck ήταν αλκοολικός, γεγονός που επηρεάζει τη ζωή του μικρού ήρωα. Ο Huck αναφέρει σχετικά περιστατικά από την καθημερινή του ζωή και περιγράφει τον πατέρα του ως άνθρωπο αγριωπό στην όψη.⁴³ Οι περιπέτειες του *Huckleberry Finn*, απεικονίζουν πιστά την πραγματικότητα της καθημερινής ζωής. Οι παιδικοί χαρακτήρες περιγράφονται εδώ με τα «σκληρά χαρακτηριστικά» της βιοπάλης των ανθρώπων του βιβλίου. Τίποτα

39. Samuel Clemens, «Adventures of Huckleberry Finn», ό.π., σ. 42 και 117.

40. Παναγιώτα Ψυχογιού, «Το ταξίδι του Τομ Σώγιερ και του Χώκλμπερυ Φιν», *Διαβάζω*, 252 (1990), σ. 95-99.

41. *The Norton Anthology of American Literature*, 2η έκδ., Νέα Υόρκη, Λονδίνο 1985, τ. 2, σελ. 13.

42. Στο ίδιο, σ. 34.

43. Στο ίδιο, σ. 47.

δεν εξιδανικεύεται και τίποτα δεν ωραιοποιείται. Ο Mark Twain ασκεί κριτική στην κοινωνία μέσα από τους δύο αντιθετικούς χαρακτήρες: τον Pap και τον Jim. Ο Huck απορρίπτει τις φυλετικές διακρίσεις και υποστηρίζει, εμμέσως πλην σαφώς, την ισότητα των λευκών με τους μαύρους, τονίζοντας συγχρόνως το πόσο οι μαύροι είναι πιο «άνθρωποι» από τους λευκούς. Ο S. Andersen έγραψε ότι στο βιβλίο αυτό σατιρίζεται «ολόκληρη η ανθρωπότητα με τον ίδιο τρόπο που το έκανε ο Σουίφτ στα “Ταξίδια του Γκιούλιβερ”».⁴⁴

Η πρόθεση του Mark Twain, σύμφωνα με τον πρόλογο του βιβλίου *The Adventures of Tom Sawyer*, είναι το βιβλίο να διαβαστεί όχι μόνο από μικρά παιδιά αλλά και από ενήλικες αναγνώστες, προκειμένου οι τελευταίοι να θυμηθούν τα νεανικά τους χρόνια, «πώς αισθάνονταν, σκέπτονταν και μιλούσαν, και τι περίεργα παιχνίδια καμιά φορά έπαιζαν».⁴⁵ Το καινούργιο ενδιαφέρον παιχνίδι, για παράδειγμα, το οποίο παίζει ο Τομ Σώγερ, είναι ένας νέος τρόπος σφυρίγματος τον οποίο του έμαθε ένας μαύρος και στον οποίο ο μικρός ήρωας ήθελε να ασκηθεί ανενόχλητος.⁴⁶ Παράλληλα με τα παιχνίδια, διαφαίνονται και άλλες κοινωνικές πρακτικές, όπως η προτεσταντική αντίληψη για την κοινωνική διάσταση της αργίας της Κυριακής, ημέρας κατά την οποία οι άνθρωποι ντύνονται με τα «καλά» τους ρούχα και δεν εργάζονται αλλά πηγαίνουν στην εκκλησία: «[...] το αγόρι ήταν καλά ντυμένο επίσης — ντυμένο με τα κυριακάτικα του ρούχα αν και ήταν καθημερινή [...], φορούσε και παπούτσια αν και ήταν μόνο Παρασκευή».⁴⁷ Η ημέρα της Κυριακής ήταν αργία και, σύμφωνα με την προτεσταντική παράδοση, ο καλός Χριστιανός δεν έπρεπε να εργάζεται. Η εγκόσμια άσκηση του επαγγέλματος, βασικό στοιχείο του προτεσταντικού δόγματος, διακόπτονταν την ημέρα αυτή.⁴⁸

Ο Mark Twain λοιπόν κομίζει νέα στοιχεία ως προς το πρότυπο του παιδικού χαρακτήρα στην αμερικανική παιδική λογοτεχνία στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Ο συγγραφέας παρουσιάζει τους μικρούς του ήρωες στο παιχνίδι και στην καθημερινότητα, ως περιπετειώδεις και σκανδαλιάρηδες, και πολλές φορές ανελέητους απέναντι στους ασθενέστερους. Εκφράζει έτσι έναν πιο απελευθερωμένο παιδικό χαρακτήρα. Η παρακολούθηση της κυριακάτικης λειτουργίας ήταν, για παράδειγμα, βαρετή για τον μικρό Τομ Σώγερ, ο οποίος άλλωστε αναζητούσε τους πλέον εύκολους στίχους ύμνων για απομνημόνευση,

44. Μ. Σταφυλάς, *ό.π.*, σ. 93.

45. Mark Twain, *The Adventures of Tom Sawyer*, Λονδίνο 1994, σ. 5, «Πρόλογος».

46. Στο *ίδιο*, σ. 10-11.

47. Στο *ίδιο*, σ. 11.

48. Στην ιεραποστολική διήγηση *Ο εν Γενέβρη δυστυχής ωρολογοποιός ο ενάρετος ωρολογοποιός έχασε τη δουλειά του επειδή αρνήθηκε να εργάζεται τις Κυριακές. Ο εν Γενέβρη δυστυχής ωρολογοποιός*, Αμερικανική τυπογραφία, Μάλτα 1825, 48 σελ. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Καλ. Πανταζή-Θαναηλάκη, *ό.π.*, σ. 492.

στο πλαίσιο της διδασκαλίας του κατηχητικού σχολείου. Στο σημείο αυτό ο Αμερικανός συγγραφέας αναπαριστά με τη σάτιρά του, μέσα από τον μικρό του ήρωα, την αυθεντική παιδική συμπεριφορά απελευθερώνοντάς την από το αυστηρό πουριτανικό πρότυπο του σοβαρού, μικρού παιδιού το οποίο παρακολουθεί ή φαίνεται ότι παρακολουθεί τη λειτουργία πλήρως απορροφημένο, μαζί με τους μεγάλους και τις «τοπικές αρχές». Ένα άλλο δείγμα του «θησαυρού της παιδικότητας» στο έργο αυτό του Αμερικανού συγγραφέα είναι το περιστατικό στο οποίο ο Τομ εξαπατά τον κατηχητή του και παίρνει μία Χρυσή Βίβλο ως δώρο χωρίς ποτέ να έχει αποστηθίσει ούτε μία γραμμή της.⁴⁹

Ο Mark Twain κατέκτησε την παιδική ψυχή με το χιούμορ του και την αμεσότητά του στις περιπέτειες των ηρώων του, απαλλαγμένος από την αυστηρότητα του πουριτανικού μοντέλου, με το ανέμελο ύφος του και τη ζωντανή απόδοση των σκανδαλιάρικων ηρώων των ιστοριών του. Πρωτοπόρος για την εποχή του ως προς τη γλώσσα και το ύφος των διαλόγων στα έργα του, δίχασε τους κύκλους των διανοουμένων της εποχής του. Οι διαφορετικές απόψεις του από αυτές του κατεστημένου και η αυστηρή κριτική που άσκησε στην πουριτανική κοινωνία του Μισισσιππή του αμερικανικού Νότου, περιοχής που έζησε ο Twain, πυροδότησε πολλές αντιδράσεις. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις του απασχόλησαν πολύ τους διανοούμενους της εποχής του αλλά και τους σύγχρονους.⁵⁰ Η Αμερική των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα είχε ήδη αποκτήσει, χάρη στον Twain, το δικό της, ανεξάρτητο από της Ευρώπης, πνευματικό χαρακτήρα.

Στην Ελλάδα της μετεπαναστατικής περιόδου η λογοτεχνία η οποία προορίζεται για τα παιδιά έχει «υποτυπώδη μορφή». Η ύλη των παιδικών αναγνωσμάτων είναι και εδώ αυστηρά διδακτική, προβάλλοντας το πρότυπο του υπάκουου και «εύτακτου» παιδιού. Το πρώτο ελληνικό περιοδικό που απευθύνεται σε κοινό μικρής ηλικίας είναι *Η Παιδική Αποθήκη* του Δημητρίου Πανταζή το 1836, η οποία, σύμφωνα με μία άποψη, ακόμα και αν δεν αποτελεί «σταθμό» για τα παιδικά περιοδικά είναι όμως ένα «ξεκίνημα».⁵¹ Τα παιδικά πε-

49. Περισσότερα για τον παιδικό χαρακτήρα του ήρωα Τομ Σώγερ, βλ. Κ. Χωρεάνθης, «Τομ Σώγερ, η ανακάλυψη του θησαυρού της παιδικότητας», *Διαβάξω*, ό.π., σ. 85-94.

50. Για το θέμα των θρησκευτικών απόψεων του M. Twain, βλ. ενδεικτικά: Alex, Ayres, *The Wit and Wisdom of Mark Twain*, Harper and Row Publishers Νέα Υόρκη 1987. Simeon, Strunsky, *Readings on Mark Twain*, Greenhaven Press Σαν Ντιέγκο, 1996.

51. Κ. Ντελόπουλος, *Η «Παιδική Αποθήκη» και ο Δημήτριος Πανταζής. Το πρώτο ελληνικό περιοδικό και ο εκδότης του*. Δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη, Καστανιώτης Αθήνα 1995, σ. 7.

ριοδικά του 19ου αιώνα όπως, *Η Εφημερίς των μαθητών, Η Φιλόστοργος μήτηρ, Εφημερίς των παιδών, Παιδική Βιβλιοθήκη, Παιδικόν Περιοδικόν, Περιοδικόν των μαθητών και Παιδική Εφημερίς*, ακολουθούν το πρότυπο του αυστηρού διδακτικού χαρακτήρα. Δείγματα προσπάθειας γραφής βιβλίων που θα ήταν κατανοητά στα παιδιά υπήρξαν προεπαναστατικά, σε μεταφράσεις έργων από την παιδική γαλλική λογοτεχνία όπως π.χ. στην *Αποθήκη των Παίδων* της συγγραφέως Leprince De Beaumont. Εκεί ο μεταφραστής του έργου Σπυρίδων Βλαντής ξεκινά «μια τακτική που στις επόμενες δεκαετίες θα οδηγήσει στην παραγωγή μιας σειράς από τερπνά, επωφελή και κυρίως κατανοητά βιβλία για τα παιδιά της πρώτης σχολικής ηλικίας». ⁵² Το 1879 εκδίδεται *Η Διάπλασις των παιδών*, η οποία αποτελεί μία καινοτόμα προσπάθεια στο πρότυπο του παιδικού χαρακτήρα διότι «αναγνωρίζει και προβάλλει την ψυχαγωγική της διάσταση, αναζητεί το ύφος και τη διατύπωση που ταιριάζουν στην παιδική ηλικία...». ⁵³ Όμως το αυστηρά διδακτικό περιεχόμενο και η πληθώρα συμβουλών εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν τα περισσότερα παιδικά βιβλία της εποχής. Με μία πρώτη ματιά σε στατιστικά στοιχεία που αναφέρονται στις παιδικές εκδόσεις της εποχής, διαπιστώνεται ότι τα μισά από τα βιβλία που εκδίδονται είναι χρηστοθήεις και διηγήσεις θρησκευτικού περιεχομένου, ενώ τα άλλα μισά αποτελούν βιβλία για σχολική χρήση όπως εγχειρίδια γεωγραφίας, γραμματικής κ.ά. ⁵⁴ Το εξωσχολικό ανάγνωσμα δεν έχει βρει ακόμα τη θέση του στην εκπαιδευτική διαδικασία. Για το λόγο αυτό, στα τέλη αυτής της περιόδου οι συγγραφείς οι οποίοι τόλμησαν να δημοσιεύσουν παιδικά βιβλία που δεν ήταν σχολικά εγχειρίδια, αναγκάστηκαν να «απολογηθούν» στους αναγνώστες τους με προλογικά σημειώματα, στα οποία τονίζονταν η χρησιμότητα της ανάγνωσης του εξωσχολικού βιβλίου. ⁵⁵ Υπήρξαν, όμως, περιπτώσεις στις οποίες ο μικρός αναγνώστης παροτρύνεται να διαβάσει ένα εξωσχολικό βιβλίο, όπως αυτή του Νικολάου Δραγούμη, ο οποίος μετέφρασε στα τέλη της δεκαετίας του 1850 το έργο του Άγγλου συγγραφέα Jonathan Swift, *Ταξείδια του Γούλλιβερ ή τα περιεργότερα των συμβάντων αυτού (Gulliver's Travels 1726)*. Ο μεταφραστής τονίζει στον πρόλογο του βιβλίου τη σημασία η οποία πρέπει να δοθεί στην ανάγνωση από τους νέους μυθιστορημάτων και ιστοριών,

52. Μάρθα Καρπόζηλου, «Η Παιδική Αποθήκη των παιδών: της madame Leprince de Beaumont: Ένα σχολικό εγχειρίδιο στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», στο *Παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Καστανιώτης Αθήνα 1997, σ. 105.

53. Βίκυ Πάτσιου, *Η Διάπλασις των Παίδων (1879-1922), το πρότυπο και η συγκρότησή του*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας 15, Αθήνα 1987, σ. 14.

54. Α. Δελώνης, *Νέα Ανθολογία ελληνικού παιδικού διηγήματος*, εκδ. Καμπανά, Αθήνα 1987, σ. 20-21.

55. Στο ίδιο.

όπως γίνεται στις πολιτισμένες χώρες.⁵⁶ Το παιδικό μυθιστόρημα *Ο Ροβινσώνας Κρούσος* (*The Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe, of York, Mariner 1719*) του Daniel Defoe έπαιξε το ρόλο διδακτικού βιβλίου σε σχολεία της δημοτικής εκπαίδευσης.⁵⁷ Το 1841 η «Ελληνική Χρηστομάθεια» του Α. Ρίζου-Ραγκαβή εγκρίθηκε ως κατάλληλο ανάγνωσμα για το τριτάξιο τότε Δημοτικό σχολείο. Το τρίτομο αυτό έργο «έπαιξε ρόλο Αναγνωστικού αλλά και σύνδεσης Σχολείου και Λογοτεχνίας».⁵⁸ Ο «Γεροστάθης» του Α. Μελά αποτέλεσε το βιβλίο που πραγματοποίησε τη μετάβαση από τη «νηπιακή» στην «ωριμότερη ηλικία της παιδικής λογοτεχνίας».⁵⁹

Το πρότυπο του παιδικού χαρακτήρα φαίνεται να αλλάζει και στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1880. Την ίδια εποχή διαπιστώνεται ότι Έλληνες συγγραφείς έχουν επηρεαστεί από προτεσταντικές αρχές και αξίες, όπως ο Εμμανουήλ Ροΐδης στην *Πάπισσα Ιωάννα*.⁶⁰ Στην παιδική λογοτεχνία της εποχής το παιδί διαδραματίζει κεντρικό ρόλο ενώ συγχρόνως φαίνεται απαλλαγμένο από τον ρομαντισμό του παρελθόντος, ακολουθώντας πιο ρεαλιστικά πρότυπα.⁶¹ Η νέα γενιά του 1880 παρακολουθεί το παιδί και το περιγράφει μέσα στο χώρο του, που είναι το σχολείο, οι παρέες του στη γειτονιά και το σπίτι του. Η παιδική αταξία και ζωντάνια εμφανίζονται ως χαρακτηριστικά του παιδικού προσώπου.⁶² Μετά το 1880 το λογοτεχνικό πρότυπο κυριαρχείται από το τρίπτυχο σπίτι - οικογένεια - παιδί. Η ατμόσφαιρα γίνεται πιο οικεία.⁶³ Οι περιπέτειες του *Τομ Σόγιερ*, καθώς και άλλα ξένα λογοτεχνικά βιβλία, όπως ο *Ροβινσώνας Κρούσος*, *Τα ταξίδια του Γκιούλιβερ*, τα έργα του Ιουλίου Βερν, αποτέλεσαν την αναφορά των ελληνικών παιδικών μυθιστορημάτων με κεντρικό θέμα την περιπέτεια και την εξερεύνηση.⁶⁴

56. Σοφία Ντενίση, *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880*, Περίπλους Αθήνα 1995, σ. 28.

57. Στο ίδιο, σ. 29.

58. Α. Δελώνης, *Νέα Ανθολογία...*, ό.π., σ. 21.

59. Στο ίδιο, σ. 23.

60. Βλ. σχετικά: Α. Α. Σμυρναίος, «Ο μοχλός της κατεירώνευσης: το "Ελληνικόν Λύκειον Ερμούπόλεως" και η προτεσταντική αγωγή του Εμμ. Ροΐδη», *Νέα Εστία*, 156 (2004), σ. 649-683.

61. Βίκυ Πάτσιου, «Αναπαραστάσεις του παιδιού στην πεζογραφία της γενιάς του 1880», *Το παιδί στη νεοελληνική κοινωνία, 19ος-20ός αιώνας. Αξίες, αναπαραστάσεις, αποτυπώσεις. Πρακτικά της ημερίδας της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Δ.Π.Θ., 4-5 Δεκεμβρίου 1998*, (επιμ.) Βάσω Θεοδώρου - Βασιλική Κοντογιάννη, Ε.Α.Ι.Α., Αθήνα 1999, σ. 143-153.

62. Βίκυ Πάτσιου, *Τα πρόσωπα του παιδιού στην πεζογραφία (1880-1930)*, Ίδρυμα Ερευνών για το παιδί, Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1991, σ. 25-27.

63. Βίκυ Πάτσιου, *Η Διάπλασις...*, ό.π., σ. 17.

64. Χ. Σακελλαρίου, *Ιστορία της παιδικής λογοτεχνίας - Από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, Δίπτυχο, Αθήνα 1982, σ. 193.

Ταυτόχρονα, ο ελληνικός περιοδικός τύπος της εποχής άρχισε να αντιμετωπίζει το παιδί ως αναγνώστη-καταναλωτή και να απευθύνεται σε αυτό. Η *Εστία* στα πρώτα χρόνια της έκδοσής της, 1876-1892, αν και δεν είχε ως άμεσο στόχο το μικρό αναγνώστη, εντούτοις δημιουργεί τις προϋποθέσεις ενός παιδικού αναγνωστικού κοινού. Στην ύλη του περιοδικού περιλαμβάνονται παραμύθια του Andersen, άρθρα για την ανατροφή των παιδιών, λαϊκές παραδόσεις και διηγήματα.⁶⁵

Πρόδρομοι της προσπάθειας συγγραφής παιδικού βιβλίου στην Ελλάδα θεωρούνται οι συγγραφείς Αλέξανδρος Ρίζος-Ραγκαβής (1809-1892), Ηλίας Τανταλίδης (1818-1876) και Αλέξανδρος Κατακουζηνός (1824-1892).⁶⁶ Σταθμό στο παιδικό βιβλίο αποτελεί ο *Γεροστάθης ή Αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας*, που έγραψε το 1858 ο Λέων Μελάς (1812-1879). Ο *Γεροστάθης* με το διδακτικό ύφος του θεμελίωσε, μαζί με την *Ελληνική Χρηστομάθεια* του Ραγκαβή, «την αγωγή και την ψυχαγωγία» της ελληνικής νεολαίας.⁶⁷ Το 1888 ο εκδοτικός οίκος Μπαρτ και Χηρστ εκδίδει σειρά μεταφρασμένων κλασικών έργων στα ελληνικά.⁶⁸

Ήδη τη δεκαετία 1880-1890 στον ελληνικό χώρο συμβαίνουν σημαντικά ιστορικά γεγονότα τα οποία ήταν φυσικό να επηρεάσουν την εκπαίδευση και το λογοτεχνικό ρεύμα της εποχής. Το 1882 έχουμε την κυβέρνηση Τρικούπη. Την εποχή αυτή η Ελλάδα εκσυγχρονίζεται με την κατασκευή του εθνικού σιδηροδρομικού δικτύου. Στον τομέα της εκπαίδευσης, με το Διάταγμα της 23ης Ιουνίου 1884 ορίζεται η ύλη των Νέων Ελληνικών στα Ελληνικά Σχολεία. Συγγραφείς όπως ο Α. Ρ. Ραγκαβής, ο Δ. Βικέλας με τον *Λουκή Λάρα*, ο Α. Βαλαωρίτης και ο Ι. Καρασούτσας περιλαμβάνονται στην προτεινόμενη από το Υπουργείο Παιδείας διδακτική ύλη.⁶⁹ Βλέπουμε ότι και τα σχολικά προγράμματα εκσυγχρονίζονται προτείνοντας συγγραφείς οι οποίοι έγραψαν βιβλία για τα παιδιά.

Έργα του Mark Twain μεταφρασμένα στα ελληνικά δεν φαίνεται να κυκλοφορούν έως το 1880.⁷⁰ Ένας από τους λόγους ήταν ότι η χρονική περίοδος

65. Βασιλική Βασιλούδη, *ό.π.*, σ. 137.

66. Α. Δελώνης, *Εισαγωγή στη μεταπολεμική ελληνική παιδική λογοτεχνία*, Κέδρος Αθήνα 1982, σ. 25.

67. Α. Δελώνης, *ό.π.* Σχετικά με το *Γεροστάθη*, βλ. Βασιλική Κοντογιάννη, «Simon de Nantua και *Γεροστάθης*: Από τη πρακτική διδασχά του γαλλικού λαού σε μία φιλόδοξη εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων», *Νέα Εστία*, τχ. 1752 (2003), σ. 93-117.

68. Α. Δελώνης, *ό.π.*

69. Α. Δημαράς (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας)* Α. 1821-1894, *Εστία*, Αθήνα, 1999, σ. 256-260.

70. Για μεταφράσεις διηγημάτων και μυθιστορημάτων Άγγλων και Αμερικανών συγγραφέων από το 1830-1880, βλ. σχετικά το βιβλίο της Σοφίας Ντενίση, *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880*, *ό.π.*

πριν από τη δεκαετία του 1880 είχε επηρεαστεί άμεσα από τη γαλλική λογοτεχνία και γενικότερα από την ευρωπαϊκή. Οι μεταφράσεις έργων Άγγλων και Αμερικανών συγγραφέων έγιναν μέσω της γαλλικής, κυρίως, γλώσσας και δευτερευόντως μέσω της ιταλικής ή της γερμανικής.⁷¹ Ένας άλλος λόγος ήταν ότι το είδος γραφής που πρότεινε ο Twain, όπως η ιδιομορφία της γλώσσας που χρησιμοποιούσε, η αυστηρή κοινωνική του κριτική και η καυστική του σάτιρα δεν εύρισκαν ακόμα πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης στην Ευρώπη και συνεπώς στην Ελλάδα. «Η γοητεία των πικάντικων γαλλικών αναγνωσμάτων» φάνηκε να ελκύει περισσότερο το ελληνικό αναγνωστικό κοινό, σε αντίθεση με το σφιχτό πουριτανικό κώδικα συμπεριφοράς που υιοθετούσαν οι Άγγλοι και Αμερικανοί συγγραφείς στα βιβλία τους, ή τον άκρως φιλελεύθερο Twain.⁷²

Από το 1893 εμφανίζονται οι πρώτες ελληνικές μεταφράσεις σύντομων ιστοριών του Αμερικανού συγγραφέα. Στο τρίτο τεύχος του περιοδικού *Το Νέον Πνεύμα* δημοσιεύεται διήγημα του Mark Twain με τον τίτλο *Ενός εκατομμυρίου λιρών χαρτονομίσμα*, χωρίς να σημειώνεται το ονοματεπώνυμο του μεταφραστή. Δεύτερο διήγημα του Mark Twain δημοσιεύθηκε στο ίδιο περιοδικό την ίδια χρονιά και τιτλοφορείται *Δια κάθε λογής πλοία - Η κιβωτός του Νόε και οι τριήρεις του Κολόμβου*, χωρίς πάλι να υπάρχει υπογραφή του μεταφραστή.⁷³ Ως μεταφραστής αυτών των διηγημάτων φέρεται ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ο οποίος φοιτητής τότε της Φιλοσοφικής Σχολής, μελετούσε μόνος του αγγλικά και γαλλικά⁷⁴ και από το 1892 έως το 1897 εργαζόταν πράγματι ως μεταφραστής στο *Νέον Πνεύμα* του Β. Γαβριηλίδη για λόγους βιοποριστικούς.⁷⁵ Ο συγγραφέας εξάλλου εργαζόταν και στην εφημερίδα *Ακρόπολις*, όπου απασχολούνταν με την «αχάριστη μεταφραστική εργασία».⁷⁶ Ο Παπαδιαμάντης συνέγραψε πολλά διηγήματα με ήρωες παιδιά εμπνευσμένα από την παιδική του ηλικία. Το ίδιο έπραξε και ο Αλέξανδρος Μωραϊτίδης, ο οποίος

71. Σοφία Ντενίση, *ό.π.*, σ. 36.

72. Στο *ίδιο*, σ. 36.

73. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος (φιλολογική επιμ.), *Ο Παπαδιαμάντης μεταφράζει. Ενός εκατομμυρίου λιρών χαρτονομίσμα. Υπό Μάρκον Τουάιν και άλλα αφηγήματα των Ερ. Στάνλεϊ - Ουίλ. Στεν - Π. Ριζάλ - Κ. Ντάτον - Καρ. Όλλανδ*, Λήθη Αθήνα 1993, σ. 7 και 131.

74. Φ. Δημητρακόπουλος, *Λεύκωμα Παπαδιαμάντη*, ERGO Αθήνα 2001, σ. 72.

75. *Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, τ. Στ', 1880-1900, Σοκόλης Αθήνα 1997, σ. 119.

76. Παύλος Νιρβάνας: «Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης», στο: *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης: Είκοσι κείμενα για τη ζωή και το έργο του*, Πρόλογος - επιλογή, Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Οι εκδόσεις των Φίλων» Αθήνα 1979, σ. 417.

Σπουδαία δείγματα μεταφραστικής δουλειάς είχε επιδείξει ο Παπαδιαμάντης και από τις στήλες της εφημερίδας «Το Άστυ», με τη μετάφραση του μυθιστορήματος του Άγγλου συγγραφέα Χωλ Κέιν (Hall Caine 1853-1931) «Ο Μαξιιώτης» (The Manxam 1894).

αναπολώντας τα παιδικά του χρόνια στις διηγήσεις του, «μοιάζει να απολαμβάνει τα πλεονεκτήματα της (παιδικής) ηλικίας του». ⁷⁷ Το 1899 μεταφράζεται στα ελληνικά το έργο του Mark Twain *Ταξείδια*, ⁷⁸ για να ακολουθήσει τον 20ό αιώνα πληθώρα μεταφράσεων των βιβλίων του μεγάλου Αμερικανού συγγραφέα. ⁷⁹

Στην τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα βλέπουμε ότι το παιδί είναι ο πρωταγωνιστής των αναγνωσμάτων που αναφέρονται σε αυτό, ενώ οι παιδικόι χαρακτήρες παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία, ανάλογα με τις προθέσεις του συγγραφέα. ⁸⁰

Μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα, το 80-85% των παιδικών βιβλίων στην Ελλάδα είναι μεταφράσεις έργων Ευρωπαίων συγγραφέων καθώς και του Mark Twain. ⁸¹ Ο Αμερικανός διηγηματογράφος γρήγορα απέσπασε τον θαυμασμό μεγάλου μέρους του παιδικού αναγνωστικού κοινού στην πρώτη εικοσαετία του 20ου αιώνα. ⁸² Ιδιαίτερος δημοφιλείς ήταν οι διηγήσεις του οι οποίες δημοσιεύονταν ευρέως στα περισσότερα περιοδικά της εποχής. Οι «εκδόσεις Αγκύρας» φιλοξένησαν έναν τόμο που περιείχε χιουμοριστικές ιστορίες του συγγραφέα μεταφρασμένες από τον Κώστα Ουράνη. ⁸³ Αντιπροσωπευτικούς χιουμορίστες συγγραφείς την εποχή αυτή (τα πρώτα είκοσι χρόνια του 20ού αιώνα) στην Ελλάδα είχαμε τον Bernard Shaw στο θέατρο και τον Mark Twain στην πεζογραφία. ⁸⁴

Συνοψίζουμε: Παρατηρήσαμε την εξέλιξη του παιδικού προτύπου στα αμερικανικά παιδικά αναγνώσματα από το αυστηρό καλβινιστικό μοντέλο των αρχών του 19ου αιώνα, με κύριες προβαλλόμενες αρχές την πειθαρχία και την υπακοή, σε ένα πιο «ανοιχτό», που έδινε έμφαση στην ελευθερία και την αυτενέργεια του παιδιού. Ταυτόχρονα σημειώθηκε μία θεματολογική στροφή προς το παιδί και τον κόσμο του. Σημαντική ως προς τη μεταβολή του παιδικού

77. Βίκυ Πάτσιου, «Αναπαραστάσεις του παιδιού στην πεζογραφία της γενιάς του 1880», *Πρακτικά Δημερίδας, το Παιδί...*, ό.π., σ. 143-153.

78. Κατερίνα Κέη, «Έργα του Μαρκ Τουαίν στα ελληνικά», *Διαβάζω*, ό.π., σ. 101.

79. Για τις μεταφράσεις των έργων του Mark Twain στον 20ό αιώνα, βλ. Κατερίνα Κέη, ό.π., σ. 101.

80. Βίκυ Πάτσιου, «Αναπαραστάσεις του παιδιού στην πεζογραφία της γενιάς του 1880», ό.π., σ. 152-153.

81. Α. Δελώνης, ό.π., σ. 61.

82. Μέχρι και τα τέλη του 19ου αιώνα φιλολογικά έντυπα, όπως *Η Εστία*, φιλοξενούν στα τεύχη τους έργα Αμερικανών συγγραφέων όπως του Έντγκαρ Άλαν Πόε ή δημοσιεύουν σε μετάφραση την *Καλύβα του Μπάριμπα Θωμά*, αλλά όχι μεταφράσεις βιβλίων του Mark Twain.

83. Α. Καραντώνης, *Ξένη λογοτεχνία - Φυσιολογίες*, τ. 3, Παπαδήμα Αθήνα 1979, σ. 104-105.

84. Μ. Σταφυλάς, ό.π., σ. 93.

προτύπου υπήρξε η τομή την οποία επέφερε ο Mark Twain, αποδίδοντάς του έναν αέρα ελευθερίας και αυτενέργειας, μέσα από τις δραστηριότητες και τις σκανδαλιές των ηρώων του. Με το χιούμορ του σχολίασε το πουριτανικό κατεστημένο του συντηρητικού αμερικανικού Νότου παρουσιάζοντάς το μέσα από τα μάτια των παιδιών ηρώων των έργων του. Οι προτεσταντικές πρακτικές των ενηλίκων, του κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο οι μικροί ήρωες κινούνται, περιγράφονται με διάθεση σατιρική. Ο Mark Twain αγαπήθηκε από όλους τους μικρούς αναγνώστες παγκοσμίως, ανεξαρτήτως θρησκευματος ή δόγματος, διότι επιχείρησε τη διαπαιδαγώγηση της παιδικής ψυχής μέσα όμως από τη διασκέδαση και την περιπέτεια. Ο μεγάλος Αμερικανός συγγραφέας απελευθέρωσε το παιδικό πρότυπο, και έκανε το παιδικό ανάγνωσμα πιο προσφιλές στα μικρά παιδιά απαλλάσσοντάς το από τον διδακτισμό και το αυστηρά πουριτανικό ύφος των παιδικών βιβλίων της εποχής του.

Το 19ο αιώνα τίθενται και στην Ελλάδα τα πρώτα θεμέλια της παιδικής λογοτεχνίας. Η ύλη αυτών των αναγνωσμάτων είναι αυστηρά διδακτική με πληθώρα συμβουλών και με στόχο τη δημιουργία ενός υπάκουου παιδιού. Προς το τέλος του αιώνα, εγκαινιάζεται μία νέα φάση στο παιδικό βιβλίο, περισσότερο παιδοκεντρική σε σχέση με το παρελθόν, με επιρροές από το έργο του Mark Twain, ενώ οι μεταφράσεις των έργων του θα κυριαρχήσουν για πολύ καιρό στις ελληνικές παιδικές εκδόσεις.

Ειδικά το παιδικό μισσιοναρικό βιβλίο ακολούθησε με τη σειρά του τις εξελίξεις στο πρότυπο του παιδικού χαρακτήρα που σημειώνονταν την ίδια εποχή στην Αμερική. Πράγματι από τα μέσα του 19ου αιώνα, απαλλάχτηκε σταδιακά από τον στεγνό πουριτανισμό που το χαρακτήριζε στις αρχές του αιώνα, τότε που ο προτεσταντικός χαρακτήρας είχε εμποτίσει το παιδικό βιβλίο με κύριες αρχές την αρετή, την αξιοπρέπεια και την κοινωνική προσφορά. Σταδιακά ο διδακτισμός υποχώρησε, ενώ διακρίνουμε και εδώ θεματολογική στροφή προς το παιδί και τον κόσμο του. Το ιεραποστολικό παιδικό έντυπο προσπάθησε να προσαρμοστεί στο νέο ύφος της εποχής, αν και δεν απελευθερώθηκε πλήρως από την αυστηρότητα του πουριτανικού μοντέλου.

S U M M A R Y

Polly Thanailaki, *The protestant ideas, Mark Twain and the model of the child's character in the missionary books in Greece in the 19th century*

This essay explores the historical evolution which was observed in the shaping of the child's model of character in the American literature books of the 19th century within the frame of the protestant ideas and values. It also studies the impact of this development in the missionary books for children in Greece in the same century. We particularly focus on Mark Twain's revolutionary presence in the American children's literature by, firstly, placing emphasis on the change that the great American author made to the strict puritan model with the shaping of a more liberal and «innocent» children's character and, secondly, by analyzing the response which Twain's books met from the Greek 19th century readers.

In this paper we argue that Twain's writing, known for realism, biting social satire and memorable children's characters, influenced the Greek children's literature in the end of the 19th century. The translations of his works started taking the lead in the end of this century in Greece. Moreover, this essay studies the re-shaping of the child's character in the missionary books published in Greece in the mid 19th century. The missionaries also followed the new trend for the children's character. The missionary stories appeared less didactic and strict.